

CZESŁAW NANKE
(1883–1950)

Czesław Nanke urodził się 13 września 1883 roku w Krośnie. Pochodził z rodziny o inteligenckim rodowodzie (ojciec Feliks Nanke był doktorem praw Uniwersytetu Jagiellońskiego, adwokatem krajowym) i niemieckich korzeniach (matka Maria z Jüttnerów, wdowa po Cyrylu Abrahamie). Czesław został wcześnie osierocony (ojciec zmarł w 1893 roku, matka w 1897). Sześcioro dzieci (czworo chłopców i dwoje dziewcząt), z których najstarszym był Czesław, znalazło się pod opieką znacznie starszego przyrodniego brata Władysława Abrahama (syna Cyryla Abrahama i Marii z Jüttnerów), profesora Uniwersytetu Lwowskiego, twórcy tzw. lwowskiej szkoły badań średniowiecznych dziejów Kościoła katolickiego.

Po ukończeniu I Gimnazjum w Samborze, w 1902 roku rozpoczął studia prawnicze na Wydziale Prawa i Umiejętności Politycznych Uniwersytetu Lwowskiego. Dzięki wstawiennictwu profesora Władysława Abrahama, w 1903 roku otrzymał stypendium przyznane mu przez Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Dało mu ono wprawdzie solidne podstawy finansowe na cały okres studiów, ale też zmusiło do zmiany kierunku studiów – przeniesienia się na historię i geografę. Uczestnictwo pod koniec studiów historycznych w seminarium historii nowożytnej u profesora Bronisława Dembińskiego skłoniło go do podjęcia pracy nad rozprawą doktorską przygotowywaną w latach 1905–1906 pod kierunkiem profesora Dembińskiego.

388

W 1907 roku Nanke obronił pracę doktorską dotyczącą stosunku szlachty wolińskiej do Konstytucji 3 maja i wkrótce złożył egzamin na nauczyciela szkół średnich. Otrzymał posadę nauczyciela historii w I Gimnazjum w Tarnowie. Obowiązek zajęcia się rodzeństwem skłonił go do powrotu do Sambora i zatrudnienia się w tamtejszym gimnazjum. Znowu dzięki poparciu Władysława Abrahama został włączony do Ekspedycji Rzymskiej Akademii Umiejętności w Krakowie, której celem było wydanie *Monumenta Poloniae Vaticana*. W ten sposób lata 1910–1912 spędził w Rzymie, biorąc udział w badaniu akt nuncjatury Alberta Bolognetiego za czasów Stefana Batorego. Nanke udawał się do Rzymu jeszcze dwukrotnie: w 1921 i 1930 roku, odbył też w 1923 roku podróż do Toledo, gdzie odnalazł kopiariusz nieznanych listów Bolognetiego.

Po powrocie z pierwszej wyprawy do Rzymu przeniósł się do Lwowa, gdyż otrzymał propozycję pracy w zawodzie nauczyciela historii w tamtejszym elitarnym VIII Państwowym Gimnazjum im. Kazimierza Wielkiego. Pozostał na tym stanowisku aż do wybuchu II wojny światowej. Joanna Siedlecka, autorka biografii Zbigniewa Herberta, najsłynniejszego zapewne absolwenta lwowskiej „ósemki”, opisuje postać Czesława Nankego w takich oto słowach:

Chlubą i dumą – pan od historii, docent doktor Czesław Nanke [...]. Surowy, poważny, z marsową twarzą i takim samym sposobem bycia, nie zachęcającym do poufałości, uczniowie mówili więc, że „Ananke gnębiła Greków, a Nanke gnębi nas”. Jego wymaganiami potrafił sprostać jedynie rozwalony nonszalancko w pierwszej ławce Roman

Palester, choć ćwiczył osiem godzin dziennie na fortepianie; kiedy się uczył, pozostaje tajemnicą. Można było umieć wszystko, a potknąć się na pytaniu, jak wchodzili Rzymianie do starożytnego amfiteatru.

Do pracy naukowej wrócił w 1921 roku, gdy zreferował w Towarzystwie Naukowym we Lwowie wyniki badań archiwów rzymskich po kolejnym pobycie w ramach Ekspedycji Rzymskiej. Te i wcześniejsze wyniki zostały opublikowane w 1921 roku w serii Archiwum Towarzystwa Naukowego we Lwowie pod tytułem *Z dziejów polityki Kuryi Rzymskiej wobec Polski, 1587–1589*. Praca ta została przedłożona w 1922 roku jako rozprawa habilitacyjna na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Jana Kazimierza (UJK) we Lwowie, jednak habilitanta nie dopuszczono do dalszych stadiów przewodu, gdyż jeden z członków komisji powołanej w sprawie postępowania habilitacyjnego, profesor Adam Szelański, zażądał wydania akt nuncjatury Bolognetiego. Nanke odmówił, bo właśnie przygotowywał je do wydania w tomie V zbioru *Monumenta Poloniae Vaticana*.

W tym czasie podejmuje się dzieła, które znacząco wzmocniło jego pozycję w lwowskim i ogólnopolskim środowisku historyków. W 1923 roku Książnica Atlas we Lwowie wydaje jego podręcznik dla klas wyższych szkół średnich *Historia średniowieczna*, a następnie w latach 1924–1926 publikuje dwutomową *Historię nowożytną*. Do nich Nanke przygotował wypisy, które były często wykorzystywane w nauczaniu historii w szkołach średnich.

Wracając do spraw naukowych, dopiero w listopadzie 1925 roku Rada Wydziału Humanistycznego UJK przyjęła kolokwium habilitacyjne Nankego. Po zatwierdzeniu uchwały Rady Wydziału przez władze ministerialne, w 1926 roku Nanke otrzymał posadę nauczyciela akademickiego na Wydziale Humanistycznym UJK. Objąwszy stanowisko docenta historii nowożytnej Polski, dzielił swą pasję nauczyciela i dydaktyka z zainteresowaniami historycznymi. Był wykładowcą historii nowożytnej Polski i historii powszechnej. Zaangażował się także we wspieranie Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, który w pierwszych latach II Rzeczypospolitej borykał się z poważnymi problemami finansowymi, a przez to trudnościami w należyтым zachowaniu, renowacji i poszerzania posiadanych zbiorów. W listopadzie 1926 roku docent Nanke uczestniczył we wstępnym spotkaniu Towarzystwa Przyjaciół Ossolineum, które wkrótce ukonstytuowało swoją działalność, a jego przewodniczącym został profesor Bronisław Gubrynowicz. W tymże 1926 roku Nanke wszedł w skład Komisji Nauczania Historii, powołanej przez Stałą Delegację Zjazdów Historycznych we Lwowie i związanej z Polskim Towarzystwem Historycznym. Jej zadaniem było ożywienie refleksji dydaktycznej i reforma procesu nauczania historii w Polsce. Był ponadto członkiem stałej komisji historycznej Polskiej Akademii Umiejętności. Prowadził wykłady i ćwiczenia z historii powszechnej od wojny siedmioletniej i historii dyplomacji na studium dyplomatycznym, otwartym na Wydziale Prawa w roku akademickim 1930/1931. W 1936 roku uruchomił seminarium z historii dyplomacji i praktyki dyplomatycz-

nej, które cieszyło się dużym zainteresowaniem wśród studentów. W 1938 roku został profesorem tytularnym Uniwersytetu Jana Kazimierza.

Bez wątplenia w latach II Rzeczypospolitej Nanke uosabiał model nauczyciela akademickiego łączącego pasję badawczą z misją kształcenia i wychowania młodych intelektualistów w duchu patriotyzmu, odpowiedzialności i sumienności. Wymagający dydaktyk, pracowity naukowiec i orędownik reformy edukacyjnej, dążył do rozwoju szkoły historycznej opartej na solidnej metodyce, studiowaniu ocalałych archiwaliów oraz zgłębianiu wiedzy pomocnej dla nauki historii. Popularność przygotowanych przy jego udziale materiałów dydaktycznych (atlasy, wypisy) była po części skutkiem podejścia zespołu Nankego do dydaktyki historii – nacisku na przystępne objaśnianie źródeł naukowych, klarowność wykładu oraz uporządkowanie treściowe i chronologiczne. Nanke kierował się też względami patriotycznymi: uważał kształcenie elit akademickich za obywatelski obowiązek. Studium dyplomatyczne, w którego powstanie i działalność tak mocno się zaangażował, miało być kuźnią polskich urzędników dyplomatycznych. Historia i praktyka dyplomacji traktowana była przez Nankego priorytetowo. Seminarium prowadzone przez niego na Uniwersytecie Jana Kazimierza było nie tylko okazją do pogłębionej refleksji nad dziejami powszechnymi, ale także elementem szkolenia dyplomatycznego skupionego na praktycznych przykładach i gruntownej analizie działalności państw jako podmiotów dyplomacji i aktorów na scenie międzynarodowej.

390

Po wybuchu II wojny światowej i wkroczeniu wojsk sowieckich do Lwowa, od początku roku akademickiego 1939/1940 szybko postępowała „ukrainizacja” Uniwersytetu Jana Kazimierza, która faktycznie oznaczała usuwanie polskich pracowników akademickich oraz dostosowanie struktury uniwersytetu i programów studiów do sowieckiego systemu oświaty. Z czasem nastąpiły represje wobec profesorów dawnego już UJK (przemianowanego w styczniu 1940 roku na Państwowy Uniwersytet Lwowski im. Iwana Franki), aresztowania przez NKWD i morderstwa. Nanke w tym burzliwym czasie pozostał we Lwowie i zaangażował się w tajne nauczanie, udzielając lekcji historii na tajnych kompletach. Po zajęciu Lwowa przez wojska Trzeciej Rzeszy znalazł pracę w Zarządzie Domów Mieszkalnych, równocześnie prowadził wykłady z historii dyplomacji na Tajnym Uniwersytecie Jana Kazimierza w ramach reaktywowanego studium dyplomatycznego. Po ponownym wkroczeniu Armii Czerwonej do Lwowa w lipcu 1944 roku Nanke w obawie przed aresztowaniem schronił się na wsi pod Tarnowem. Po zakończeniu II wojny światowej udał się do Tarnowa, gdzie znalazł zatrudnienie w Liceum Handlowym jako nauczyciel historii. Lekcje prowadził także w Liceum Ogrodniczym w Gumniskach.

Nie ukrywał, że praca w szkole średniej, choć ciekawa i wymagająca, nie zaspokaja jego ambicji naukowych. Kontakty z lwowskim środowiskiem naukowym, zmuszonym do poszukiwania nowych miejsc zatrudnienia i kariery akademickiej w powojennej rzeczywistości politycznej, pomogły mu w staraniach

o pracę na Uniwersytecie Jagiellońskim. Dużą pomoc okazał Nankemu lwowski kolega, wybitny prawnik, profesor Ludwik Ehrlich.

W 1947 roku Nanke został zatrudniony na etacie docenta na Wydziale Historycznym UJ, jednak starania o przeniesienie tytularnej profesury do Krakowa zostały zablokowane przez władze komunistyczne. Wykładał również w Szkole Nauk Politycznych, reaktywowanej przez Ehrlicha. Był autorem jednego z czterech skryptów wydanych w serii „Biblioteka Szkoły Nauk Politycznych”, zatytułowanego *Historia dyplomacji. Cz. 1: Rozwój form dyplomatycznych*. W przypisie tytułowym do *Historii dyplomacji* profesor Nanke zaznaczył: „Obszerniejsza praca na powyższy temat (ze szczególnym uwzględnieniem stosunków polskich) w przygotowaniu”. Niestety, praca ta nie ujrzała światła dziennego. Nie tyle z powodu likwidacji Szkoły Nauk Politycznych i zamknięcia związanej z nią serii wydawniczej, ile nade wszystko z powodu śmierci Nankego. Nastąpiło to nagle, 26 czerwca 1950 roku, w wyniku zawału serca. Nanke spoczął na cmentarzu Rakowickim w Krakowie.

Swoją karierę naukową związał z naukami historycznymi, choć – co trzeba przyznać – jego dorobek jest skromny. Znacznie bardziej cenione są jego podręczniki do nauki historii nowożytnej i historii dyplomacji, które potwierdzają rzadko występujące umiejętności syntetyzowania procesów dziejowych oraz klarowność wykładu. Nanke położył zatem wielkie zasługi w rozwój nauczania historii. Talent pedagogiczny, a zarazem umiejętności popularyzatorskie zaowocowały wieloma pracami podręcznikowymi, które w okresie II Rzeczypospolitej oraz w pierwszych latach po II wojnie światowej stanowiły podstawowe źródło dydaktyki historii w szkołach średnich i na studiach wyższych. Podręczniki te doczekały się licznych wydań i pochlebnych opinii. Dla przykładu, anonimowy recenzent na łamach „Przeglądu Powszechnego” tak oceniał pierwsze wydanie podręcznika do historii średniowiecznej: „Niemalą zaletą *Historji* Nankego jest przystępność i jasność w rozkładzie treści. [...] Drugą zaletą jest szerokie uwzględnianie średniowiecznej historii Polski”. Z drugiej strony nie brakowało także krytycznych uwag, zwłaszcza ze strony konserwatywnych i narodowych środowisk, blisko związanych z Kościołem katolickim. Cytowany powyżej recenzent zarzucał autorowi kompromitację scholastyki jako metody naukowej dominującej w średniowieczu, pisząc, że Nanke „zupełnie ośmieszył w oczach bezkrytycznej młodzieży jeden z najwspanialszych twórców myśli ludzkiej [...]”.

Pomoc dydaktyczne, takie jak *Szkolny atlas historyczny* (współautor: Władysław Semkowicz), *Mały atlas historyczny* (współautorzy: Ludwik Piotrowicz i Władysław Semkowicz) czy wypisy do nauki historii, cieszyły się dużą popularnością i były regularnie wznawiane, służąc uczniom i studentom z całej Polski. *Mały atlas historyczny* doczekał się licznych wydań i był wykorzystywany w okresie PRL.

Pomimo niewielkiego dorobku naukowego wkład Nankego w rozwój nauk politycznych oraz nauki o stosunkach międzynarodowych jest niewątpliwy i zasługuje na szczególne podkreślenie. Wkład ten dotyczy w szczególności proble-

matyki władzy politycznej, teorii i historii państwa, a także historii dyplomacji i stosunków międzynarodowych.

Nanke powinien być bliski każdemu politologowi, badaczowi stosunków międzynarodowych, filozofowi polityki, przedstawicielowi nauk o bezpieczeństwie. Jest on bowiem autorem znakomitego przekładu i opracowania wybitnego dzieła Niccolò Machiavellego *Książe*, które wyszło nakładem Książnicy Polskiej Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych w Warszawie i Lwowie w 1920 roku. Zmodernizował tym samym obowiązujący pierwszy polski przekład autorstwa Antoniego Sozańskiego z 1868 roku, oparty na wersji niemieckojęzycznej (który notabene surowo skrytykował jako „bardzo mało wartościowy”), oraz inny, pióra Wincentego Rzymowskiego, który ukazał się w 1917 roku (określając go jako „znacznie lepszy pod względem literackim, lecz naukowo niedopracowany”). Przede wszystkim oparł swój przekład na kilku wersjach językowych wydań włoskich dzieła, sięgnął też do analiz rękopisu *Księcia*.

Niewątpliwie entuzjasta myśli Machiavellego (pisał o „demonicznej sile atrakcyjności traktatu Machiavellego, niesłabnącej pomimo zmian w stosunkach politycznych i poglądach na sprawy państwowe”), Nanke poprzedził przekład obszerną i wnikliwą przedmową, kreśląc ze swadą daną rasowemu historykowi historyczne tło wydarzeń opisywanych przez florentyńczyka, warunki ustrojowe panujące we Florencji, stosunki międzypaństwowe na Półwyspie Apenińskim oraz sytuację polityczną w Europie. Komentował debatę wokół dzieła Machiavellego toczącą się i w czasach współczesnych myślicielowi, i w kolejnych dekadach oraz stuleciach, zatrzymując się na słynnym *Anty-Machiawelu* Fryderyka Wielkiego, którego przekład również był jego dziełem i ukazał się równoległe z publikacją *Księcia*, to jest w 1920 roku. Doceniał pragmatykę politycznego pisarstwa Machiavellego, podkreślając, że trwała wartość *Księcia* polega na odnoszeniu się do „rzeczywistej prawdy”, a nie do jej „wyobrażenia”.

392

Refleksja nad recepcją traktatu Machiavellego w Europie i w Polsce doprowadziła Nankego do swoistej diagnozy przyczyn upadku I Rzeczypospolitej poprzez odniesienia do elementów ustroju, kultury i tradycji politycznej. Widział więc zasadniczą sprzeczność między modelem silnego, zorganizowanego, absolutystycznego państwa o ustroju monarchicznym, nakreślonym przez Machiavellego, a ustrojem „demokratycznej decentralizacji opartej o sejmiki”, przepojonej moralnością kształtowaną przez zasady wiary katolickiej. Ten pogląd wynikał w zasadniczej mierze z wniosków zawartych w dysertacji doktorskiej *Szlachta wotyńska wobec konstytucji trzeciego maja*, która ukazała się w 1907 roku we Lwowie. Zestawiając „rewizję ustroju państwowego” w celu usunięcia „zawady, tamującej rozwój normalny państwa od dwóch niemal wieków” z gwałtownym oporem ze strony znacznej części szlachty, widział w dziejach upadku Rzeczypospolitej te czynniki i uwarunkowania, na które wskazywał Machiavelli w epoce wojen włoskich. Zauważał, że w polskiej myśli politycznej dzieło Machiavellego ani sam wielki myśliciel nie zaistnieli z powodu nieprzystawania przewodnich idei *Księcia*

do tradycji katolicyzmu i demokracji szlacheckiej. Co więcej, w XIX wieku pojawiły się wprawdzie prace poświęcone Machiavellemu, ale zawierały one jednoznacznie negatywną ocenę, w skrajnej postaci oskarżając autora *Księcia* o antyreligijne i antykościelne poglądy.

Używając współczesnych kategorii analizy polityki i stosunków międzynarodowych, można określić Nankego mianem klasycznego realisty, koncentrującego swe obserwacje na potencjale państw, sile ich armii („oreża”) oraz zdolności wpływu na inne rządy. Zwracał uwagę na dynamikę ustroju państwowego oraz stosunków między rządami utrudniającą tworzenie stałych form życia politycznego. W *Historii dyplomacji* zauważał: „Podobnie bowiem jak we wszystkich dziedzinach życia, tak i w polityce stałe, sztywne ramy nie dadzą się utrzymać. Ciągła zmiana stosunków politycznych i gospodarczych stwarza nowe potrzeby, które z kolei wywołują konieczność dostosowania zawartych układów do nowych warunków”. Podkreślał znaczenie żywotnych interesów państw, uważał, że te interesy nie mogą zostać naruszone, nawet za cenę pokoju. Pisał: „Szczególne niebezpieczeństwo dla trwałego pokoju ukryte jest niejednokrotnie w takich traktatach, które są wynikiem chwilowego stosunku sił, a naruszają najżywotniejsze interesy jednej ze stron”.

Bez wątpienia poglądy Nankego wpisywały się także w hobbesowską tradycję teorii państwa. Doskonale je ilustruje treść akapitu podręcznika do historii dyplomacji z 1947 roku:

Jedną z najistotniejszych cech życia jest walka. Wszelki więc organizm, indywidualny czy zbiorowy, pragnąc utrzymać swe istnienie, musi być zaopatrzony w odpowiednie środki obrony, których celowość i skuteczność stanowi gwarancję jego bezpieczeństwa. O ile nie jest w nie wyposażony przez samą naturę, stwarza je samodzielnie albo ulega, zniszczony przez inne organizmy i wrogie siły.

W przedmowie do *Księcia* podkreślał, że władca musi w swoim postępowaniu oprzeć się przede wszystkim na dokładnym zrozumieniu natury ludzkiej, która jest z gruntu zła. Etykę należy oddzielić od polityki. Pisał: „Państwo stoi poza dobrem i złem, ma prawo do wszelkiego rodzaju bezprawia; nie znaczy to jednak, że sztuka rządzenia przeciwstawia się moralności, lecz tylko to, że jest zgoła od niej niezawisła”.

Dużą wagę przykładął Nanke do funkcji bezpieczeństwa, wpisanej w naturę i strukturę państwa jako formy organicznej przechodzącej istotową ewolucję w długim procesie historycznym. W *Historii dyplomacji* pisał:

Tworząc zamkniętą, ekskluzywną całość, której najistotniejszym celem jest ochrona życia, mienia i dobrobytu swych członków, [państwo] ustawicznie bacznie czuwać musi nad tym, żeby posiadać odpowiednie siły do przeciwstawienia się przemocy innych państw, które dla celów własnych, egoistycznych, mogłyby dążyć do jego zniszczenia. Wykładnikiem żywotności atakowanego będzie wtedy sprawność i umiejętność obrony przed atakiem.

W *Historii dyplomacji* Nanke rozróżnia pomiędzy dwoma głównymi środkami, jakimi dysponują państwa, kształtując swe stosunki zewnętrzne w formie zarówno ofensywnej, jak i obronnej. Pierwszym jest siła fizyczna, która przybiera postać zbrojną („oreźną”) i gospodarczą. Drugim natomiast jest dyplomacja, wyrażająca się w dążeniu do osiągnięcia przez państwa dobrowolnego porozumienia. Odnosząc się do związków między wojną a dyplomacją, Nanke zauważa, że trudno określić celowość i skuteczność każdego środka z osobna. Obydwa są z sobą ściśle związane i warunkują się wzajemnie. Słysząc tu echa poglądów Carla von Clausewitza, ale też takie dialektyczne ujęcie relacji między wojną i dyplomacją poprzedza wybitne dzieło *Pokój i wojna między narodami* wielkiego francuskiego humanisty Raymonda Arona. Nanke podkreśla, iż dyplomacja jest „stałym narzędziem polityki zagranicznej państwa”. Jej skuteczność i użyteczność zależą nie tylko od potencjału państwa, jego siły oddziaływania na inne rządy, ale także od instytucjonalizacji działań dyplomatycznych, stworzenia sprawnej struktury organizacyjnej.

Jako realista Nanke przykładał znacznie większą wagę do dyplomacji jako instrumentu państwa oraz formy instytucjonalizacji mocnej pozycji państwa na arenie międzynarodowej niż do dyplomacji jako aparatu regulującego stosunki międzynarodowe. Jako historyk i patriota ubolewał nad „niewyzyskanymi zwycięstwami” Polski, której dzieje dostarczyły licznych i przekonujących przykładów.

BIBLIOGRAFIA

- Akta osobowe Nanke Czesława*, Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, sygn. S III 246.
- Barycz H., *Nanke Czesław (1883–1950)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXII, Kraków 1977, s. 511–513.
- Draus J., *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1946. Portret kresowej uczelni*, Kraków 2007.
- Nanke Cz., *Historia dyplomacji. Cz. 1: Rozwój form dyplomatycznych*, Kraków 1947.
- Nanke Cz., *Historja średniowieczna. Podręcznik dla klas wyższych szkół średnich*, wyd. I, Lwów 1923.
- Nanke Cz., *Historja nowożytna. Podręcznik dla klas wyższych szkół średnich. Cz. 1 – Od początku w. XVI do pierwszego rozbioru Polski i wybuchu rewolucji francuskiej*, wyd. I, Lwów 1924.
- Nanke Cz., *Historja nowożytna. Podręcznik dla klas wyższych szkół średnich. Cz. 2 – Od pierwszego rozbioru Polski i wybuchu rewolucji francuskiej do czasów najnowszych*, wyd. I, Lwów 1926.
- Nanke Cz., *Na marginesie najnowszych monografii o Talleyrandzie*, „Kwartalnik Historyczny” 1937, R. LI, z. 4, s. 689–711.

- Nanke Cz., *Przedmowa tłumacza* [w:] N. Machiavelli, *Książę*, Kęty 2005, s. 5–25.
- Nanke Cz., *Szlachta wołyńska wobec konstytucji 3 maja*, Lwów 1907.
- Nanke Cz., *Z dziejów polityki Kuryi Rzymskiej wobec Polski, 1587–1589*, Lwów 1921.
- Nanke Cz., Piotrowicz L., Semkowicz W., *Mały atlas historyczny*, wyd. I, Lwów 1927.
- Pisulińska J., *Działalność naukowa i dydaktyczna Czesława Nankego na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX wieku*, t. IV, red. L. Zaszkiłniak, J. Maternicki, Lwów–Rzeszów 2006, s. 461–473.
- Pisulińska J., *Czesław Nanke (1883–1950)* [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, red. J. Maternicki, Rzeszów 2007, s. 525–536.
- Pisulińska J., *Lwowskie środowisko historyczne w okresie międzywojennym (1918–1939)*, Rzeszów 2012.
- Redzik A., *Lwowska Szkoła Dyplomatyczna. Zarys historii Studium Dyplomatycznego przy Wydziale Prawa Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie (1930–1939)*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2006, t. 33, nr 5, s. 121–149.
- S.B., *Ostatnie wydawnictwa „Książnicy Polskiej Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych” (uwagi sprawozdawczo-krytyczne)*, „Przegląd Powszechny” 1923, R. XL, t. 159, s. 171–175.
- Semkowicz W., Nanke Cz., *Szkolny atlas historyczny*, Lwów 1932.
- Siedlecka J., *Pan od poezji. O Zbigniewie Herbercie*, Warszawa 2002.
- Sierżęga P., *Kazimierz Tyszkowski (1894–1940). Z dziejów nauki polskiej w międzywojennym Lwowie*, Rzeszów 2011.
- Źródło ilustracji:
Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku, red. J. Maternicki, Rzeszów 2007, s. 525.